

Nüveyrî, eserinin özellikle ilk dört bölümünde Cemâleddin el-Vatvât'ın *Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-iber* adlı coğrafya ansiklopedisinden geniş ölçüde faydalanmıştır. Tarih konusunda İbn İshak, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Ebû İshak es-Sa'lebî, Mes'ûdî, Enmâtî, İbn Abdülber en-Nemerî ve İzzeddin İbnü'l-Esîr gibi tarihçilerin eserlerinden ölçüde alıntılar yaptığı görülmektedir. Türk tarihinin en önemli kaynaklarından olan *Nihâyetü'l-ereb*'in iki nüshası Köprülü (nr. 549) ve Süleymaniye (Ayasofya, nr. 551) kütüphanelerinde kayıtlıdır (diğer nüshalar için bk. Abdülhalîm en-Nedvî, *Menhecü'n-Nüveyrî*, s. 78-79). *Nihâyetü'l-ereb*'in İslâm öncesi Arap tarihiyle ilgili bölümleri Almanya'da basılmış (Göttingen 1775, 1817), Endülüs ve Afrika tarihiyle ilgili bölümleri İspanyolca çevirisiyle birlikte iki cilt halinde neşredilmiştir (Granada 1917-1919). Eserin tamamı ilk defa 1923'te Ahmed Zeki Paşa tarafından yayımlanmaya başlanmış ve Dârü'l-kütübü'l-Misriyye tarafından on sekiz cildi neşredilmiştir (Kahire 1342-1374/1923-1955). Mısır Kültür ve İrşad Bakanlığı daha sonra bu baskıyı ofset olarak yayımlamıştır (Kahire, ts.). Eserin XIX-XXXI. ciltleri ise çeşitli kişiler tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Kahire 1975-1997). Nüveyrî'nin ayrıca otuz ciltlik *Münteha'l-ereb fi 'ilmi'l-edeb* adlı bir eserinin olduğu kaydedilirse de bu doğru değildir ve muhtemelen *Nihâyetü'l-ereb* ile karıştırılmaktadır (a.g.e., s. 100-101).

BİBLİYOGRAFYA :

Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, *et-Tâli'u's-sa'idü'l-câmi' esmâ'e nucebâ'i's-Sa'id* (nşr. Sa'd M. Hasan), Kahire 1966, s. 96-97; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 165; a.mlf., *A'yânü'l-âsr* (nşr. Fuat Sezgin), Wiesbaden 1410/1990, I, 83; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 164; Makrîzî, *es-Sülûk* (Ziyâde), II/1-2, s. 363-364; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, I, 197; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, I, 381; a.mlf., *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 299; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 446; M. Şemseddin Çünhaltaş, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 256-257; N. Elisséef, *Nür ad-Din*, Damas 1967, I, 66-68; D. P. Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 24; Ermine M. Cemâleddin, *en-Nüveyrî ve kitâbü'hü Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb: Meşâdiruhü'l-edebîyye ve ârâ'ühü'n-naqdîyye*, Kahire 1404/1984; Abdülhalîm en-Nedvî, *Menhecü'n-Nüveyrî fi kitâbeti Nihâyetü'l-ereb*, Dimaşk 1407/1987; a.mlf., "Beyne'n-Nüveyrî ve'l-Meydânî", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-ilmîyyi'l-Hindî*, IV/1-2, Aligarh 1399/1979, s. 107-130; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-mü'errihîn*, Beyrut 1990, III, 119-122; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 180-181; Ign. Kratchkovsky, "Nüveyrî", *İA*, IX, 374-375; M. Chapoutot-Remadi, "al-Nuwayri", *EP* (İng.), VIII, 156-158.

MUSTAFA ÖZ

NÜVEYRÎ, Muhammed b. Kâsım (محمد بن القاسم النويري)

Muhammed b. Kâsım b. Muhammed
en-Nüveyrî el-Mâlikî el-İskenderânî
(ö. 775/1374'ten sonra)

Memlükler devri tarihçisi.

Muhtemelen Yukarı Mısır'ın (Sa'îd) Nüveyre köyünden olduğu için Nüveyrî nisbesiyle tanınır. Kaynaklarda zikredilen ve Mâlikî mezhebine mensup olduğunu belirten "Mâlikî" nisbesini (meselâ bk. Sehâvî, s. 248), İbn Hacer el-Askalanî Endülüs'teki Mâleka şehrine nisbetle "Mâleki" şeklinde kaydeder (*ed-Düerü'l-kâmine*, IV, 142). Buradan hareketle onun Endülüs asıllı olduğu ve atalarının Endülüs'ten İskenderiye'ye gelip yerleştiği sonucu çıkarılabilirse de bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Zilhicce 737'de (Temmuz 1337) türbeleri ziyaret için İskenderiye'ye gelen ve çok beğendiği bu şehirde yaşamaya karar veren Nüveyrî, Franklar tarafından işgal edilmesi üzerine (Muharrem 767 / Ekim 1365) şehri terketti ve Franklar'ın kısa süren işgalinin ardından tekrar İskenderiye'ye döndü. Franklar'ın şehirde yaptığı tahribatı gördükten sonra bu olayları anlatan bir kitap yazmaya karar verdi. 767'de (1366) telif etmeye başladığı *Kitâbü'l-İlmâm* adlı eserini Zilhicce 775'te (Mayıs 1374) tamamladığına dair rivayet dikkate alınırsa bu tarihten sonra ölmüş olmalıdır. Hatta kitabında 777 (1375-76) yılında Sicilya adasının müslümanların hâkimiyetinden çıkıp Normanlar'ın eline geçişi anlatıldığına göre (*el-İlmâm*, III, 120) -eğer bu bilgi başka bir müellif tarafından ilâve edilmemişse- onun bu tarihte hayatta olduğu söylenebilir.

Esas itibarıyla Haçlılar'ın İskenderiye'de yaptığı tahribatı yazmayı planlayan Nüveyrî, çoğu zaman amacının dışına çıkarak birbirleriyle ilgisi olmayan konulara yer vermiştir. Müellif tam adı *Kitâbü'l-İlmâm bi'l-İlâm fîmâ ceret bihi'l-aḥkâm ve'l-umûri'l-maḥḍiyye fi vâkı'ati (vaḥ'ati) l-İskenderiyye ve 'avdühâ ilâ ḥâletihî l-marziyye* olan eserine İskenderiye'den kısaca bahsederek başlar. Sâsânî İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu ve Bizanslılar'ın müslümanlarla yaptıkları savaşlar, müslümanların Asya ve Afrika'da gerçekleştirdikleri fetihler hakkında bilgi verir. Eserinde sistematik olmamakla beraber İskenderiye'nin kuruluşundan itibaren kendi zamanına kadar gelen tarihiyle ilgili önemli bilgiler aktaran

Nüveyrî Kıbrıs Haçlı Kralı Pierre de Lusignan tarafından idare edilen müttefik Haçlı ordularının Muharrem 767'de (Ekim 1365) İskenderiye'ye sefer düzenleyip şehri ele geçirdiklerini, bir hafta süreyle yağmalayıp harabeye çevirdiklerini, şehirde bulunan müslümanlara karşı her türlü vahşeti revâ gördüklerini, bununla yetinmeyip yerli hristiyan ve yahudilere de önemli ölçüde zarar verdiklerini bizzat kendi tuttuğu notlara ve müşahedelerine dayanarak ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Haçlıların İskenderiye'yi işgali konusunda Guillaume de Machaut'nun *La prise ou chronique du roi Pierre Ier de Lusignan* adlı eseri (Cenova 1877) Batı'da, Nüveyrî'nin *el-İlmâm*'ı Doğu İslâm âleminde yazılan en önemli kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Tarihi bilgilerin yanında edebiyat, fıkıh, kelâm, hadis, coğrafya, astronomi, botanik ve zoolojiye de yer verilen eser bu yönüyle bir ansiklopedi özelliği göstermektedir. Müellifin hayatının kırk yılını geçirdiği İskenderiye'nin mimari eserleri, surları, kapıları, hanları ve insanları hakkında sağlıklı bilgilere sahip olması ve anlattığı olaylara tanıklık etmesi esere ayrı bir değer kazandırmaktadır. İskenderiye dışında Mısır'ın diğer şehirlerinde meydana gelen olaylar hakkında verilen mâlûmat birinci el kaynaklardan derlenmiştir. *Kitâbü'l-İlmâm* Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda, ayrıca büyük nehirlerdeki gemicilik faaliyetlerine dair orijinal bilgiler içermektedir. H. Kindermann, Arap denizciliği ve gemiciliğiyle ilgili çalışmasını büyük ölçüde bu esere dayandırmıştır. Eser Ortadoğu müslümanlarıyla Batılı hristiyanlar arasında meydana gelen savaşlar, İslâm savaş sanatı, savaş stratejileri, savaş araç ve gereçlerine dair önemli mâlûmat içerir. Mısır'ın eski tarihine geniş yer ayıran müellif piramitler, eski Mısır kralları, Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Tolunoğulları, İhşîdîler, Fâtımîler ve Eyyûbîler devrindeki Mısır hakkında bilgi verdikten sonra Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâsını ve tahribatını anlatır. Ancak Nüveyrî'nin asıl tarihçiliği, görgü şahidi olduğu olaylar ve tanıdığı şahıslar hakkında verdiği bilgilerde kendini gösterir. Özellikle Memlükler devri Mısır tarihinin Sultan I. Baybars'tan (1260-1277) çağdaşı el-Melikü'l-Eşref Şa'bân'a (1363-1376) kadar olan kısmı kısa fakat değerli mâlûmat içerir. Eserin hemen her bölümünde âyet ve hadislerle yer veren Nüveyrî, hem kendi şiirleri hem diğer şairlerin şiirlerinden yaptığı nakillerle olayların ve bazı insanların kişiliklerinin aydın-

latılmasına katkıda bulunmuş, ayrıca çeşitli hikâyelere ve masallara da yer vermiştir. Kitabın tenkitli neşri Etienne Combe ve Aziz Suryal Atıya tarafından gerçekleştirilmiş (I-VI, Haydarâbâd 1388-1393/1968-1973), Otfried Weintritt eser üzerinde bir çalışma yapmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Kâsim en-Nüveyrî, *el-İlmâm* (nşr. E. Combe – Aziz Suryal Atıya), Haydarâbâd 1388-93/1968-73; I-VI, Aziz Suryal Atıya'nın girişi, s. 1-6; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, IV, 142; Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbih*, s. 248; *Keşfü'z-zunûn*, I, 282; Brockelmann, *GAL*, II, 44-45; *Suppl.*, II, 34; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'ellifin*, XI, 147; Sarton, *Introduction*, III/2, s. 1782-1783; F. Rosenthal, *İlmü't-târîh 'inde'l-müslimîn* (trc. Sâlih Ahmed el-Alî), Bağdad 1963, s. 213; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1990, III, 219; O. Weintritt, *Formen Spätmittelalterlicher Islamischer Geschichtsdarstellung Untersuchungen zu An-Nuwayrî al-İskandarânîs Kitâb al-İlmâm und verwandten Zeitgenössischen Texten*, Beirut 1992; Aziz Suryal Atıya, *A Fourteenth Century Encyclopedist from Alexandria: A Critical and Analytical Study of al-Nuwayrî al-İskandarânî's "Kitâb al-İlmâm"*, Salt Lake City / Utah 1977; C. E. Bosworth, "al-Nuwayrî", *EI*² (İng.), VIII, 155; Eymen Fuâd Seyyid, "İskenderiye", *DİA*, XXII, 576.

MUSTAFA ÖZ

NÜZHE

(نُزْهَة)

Safiyüddin el-Urmevî'nin
(ö. 693/1294)
icat ettiği telli bir saz.

Safiyüddin el-Urmevî'nin *Kitâbü'l-Edvâr*'ının Oxford Üniversitesi Bodleian Library'deki nüshasında bir çizimi bulunan saz hakkında eserde hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Dikdörtgen biçiminde ahşap bir kasaya sahip olan ve kanundan daha gelişmiş olduğu söylenen sazın XIV. yüzyılda yazılmış *Kenzü't-tuhaf*'ta ayrıntılı bir tarifi, ölçüleri ve farklı bir çizimi yer almaktadır. II. Murad dönemi müelliflerinden Ahmedoğlu Şükrullah, *Kitâbü'l-Edvâr*'ı şerh ederken büyük ölçüde *Kenzü't-tuhaf*'ın sazlara ayrılmış bölümünden yararlanmış ve nüzheyi oldukça ayrıntılı biçimde tanıtmıştır. *Kenzü't-tuhaf*'ta nüzhenin boyu iki bedest ve üç engüşt-i küşâde (74,25 cm.), eni iki bedest (54 cm.), kasasının derinliği dört engüşt-i küşâde (27 cm.) olarak verilmektedir. Nüzhenin derinliğinin 27 cm. olamayacağını söyleyen Farmer, *Kenzü't-tuhaf* müellifinin "dört engüşt" (9 cm.) yerine yanlışlıkla "dört engüşt-i küşâde" yazdığı görüşündedir. Ni-

tekim Abdülkâdir-i Merâgî de kanunun derinliğini dört engüşt olarak vermiştir. Yine *Kenzü't-tuhaf*'a göre nüzhenin 108 telinden seksen biri üçerli yirmi yedi grup oluşturmakta, diğer yirmi yedi telin her biri farklı bir perdeye akortlanmaktadır. Üçlü tellerin uzunluğu aynıydı ve sazın genişliği kadardı. Bunların arasına gerilen yirmi yedi tel ise farklı uzunlukta idi. Kasası kızıl söğüt, şimşir veya selvi ağacından yapılan nüzhenin göğsü (ses tablası) udunki gibi inceydi. Saz iki elle çalınıyordu. *Kenzü't-tuhaf*'taki çizim nüzhenin tel düzeni hakkında fikir vermektedir. *Kitâbü'l-Edvâr*'daki son derecede karmaşık çizimde ise tellerin çok sayıda eşikle bölümlendiği görülmekte, fakat hangi telin hangi perdeye akortlandığı anlaşılmamaktadır. Böyle bir sazı çalmanın çok güç olduğu tahmin edilebilir. Ahmedoğlu Şükrullah'ın eserindeki şekil de *Kenzü't-tuhaf*'takiyle hemen hemen aynıdır. O da sazın kasasının kızıl söğüt, şimşir veya selvi ağacından yapıldığını, üçerli seksen bir telinin arasına farklı uzunlukta yirmi yedi tek tel gerildiğini söyler. Rauf Yektâ Bey, Şükrullah'ın tanımına uyarak nüzheden elde edilen perdeleri porte üzerinde göstermiştir. Buna göre sazın ses alanı yegâh ile tiz çargâh perdeleri arasındadır.

Eserlerinde Türk-İslâm coğrafyasında kullanılan bütün müzik aletlerini zikreden ve çoğunu ayrıntılı biçimde tanımlayan Abdülkâdir-i Merâgî, yine Safiyüddin el-Urmevî'nin icadı olan muğniden söz ettiği halde nüzheyi hiç anmamıştır. Bu da Merâgî zamanında nüzhenin kullanılmadığına dair bir kanıt sayılabilir. Öte yandan *Kenzü't-tuhaf*'ta farklı bir çiziminin bulunması nüzhenin Safiyüddin'den sonra değiştirilerek ve geliştirilerek kullanıldığına işaretleri olarak görülebilir.

"Mi'ze" adıyla da anılan nüzhenin Urmevî'den sonra kullanılıp kullanılmadığı konusunda kesin bilgi bulunmadığı gibi ne tür tel takıldığı (ipek, bağırsak, bronz vb.), nasıl çalındığı (mızrapla mı, çıplak parmak uçlarıyla mı), ara perdelerin nasıl elde edildiği hakkında da bilgi yoktur. O dönemde kanun bile yaklaşık üç oktavlık ses alanına sahipken Rauf Yektâ Bey'in nüzhenin ses alanının iki oktavdan bile eksik olduğunu söylemesi inandırıcı değildir. Seksen bir telden yirmi yedi farklı perde elde edildiğine göre nüzhenin ses alanının yirmi dört perdeli kanununkinden daha geniş olduğu, aradaki yirmi yedi tek telin muhtemelen ara perdeleri elde etmek amacıyla takıldığı anlaşılmaktadır ki ancak

böyle bir saz kanundan daha gelişmiş olabilir. Aksi takdirde nüzhenin kanundan daha karmaşık, dolayısıyla daha zor çalınan ve imkânları onunkinden daha sınırlı bir saz olduğunu kabul etmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kenzü't-tuhaf (Takî Bîniş, *Se Risâle-i Fârsî der Müstakâ içinde*), Tahrân 1992, s. 80-81, 116-117; Şükrullah, *Risâle-i İlmü'l-edvâr*, ISAM Ktp., nr. 88834, vr. 103^a-105^b; H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 209, 228; a.mlf., *Studies in Oriental Musical Instruments*, London 1931, s. 12-15; Rauf Yekta, *Türk Musikisi*, s. 85; a.mlf., "Eski Türk Musikisine Dair Tarihî Tettebular-3: Türk Sazları (Mâbâd)", *MTM*, II/5 (1331), s. 236, 237; Christian Poché, "Nuzha", *The New Grove Dictionary of Musical Instruments* (ed. Stanley Sadie), London 1995, II, 786, 787.

FİKRET KARAKAYA

NÜZHETÜ'L-ELİBBÂ

(نُزْهَةُ الْإِلْبَاءِ)

Kemâleddin el-Enbârî'nin
(ö. 577/1181)

Arap dili ve edebiyatı âlimlerine dair
biyografik eseri.

Tam adı *Nüzhetü'l-elibbâ' fî şabakâti'l-üdebâ'*dır. Yâkût el-Hamevî eserin ismini *Nüzhetü'l-elibbâ' fî aḥbârî'l-üdebâ'*, İbn Hallikân *Ṭabaḳâtü'l-üdebâ'*, Yâfî *Menâkıbü'l-üdebâ'* ve Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr *Ṭabaḳâtü'n-nühât* şeklinde kaydetmiştir. Kitap edebiyat ilmi ve sanatının önde gelen şahsiyetlerinin yer aldığı, nahiv ilminin doğuşuyla ilgili olarak Hz. Ali ile Ebû'l-Esved ed-Düelî arasında geçtiği rivayet edilen diyalogun bulunduğu bir girişle başlar. Eserde Ebû'l-Esved ed-Düelî'den itibaren müellifin hocası İbnü's-Şecerî'ye kadar (ö. 542/1148) 181 âlimin biyografisi vefat tarihlerine göre sıralanmıştır. Edebiyat ilimlerinin sekiz dalından oluştuğunu belirten müellif nahiv, lugat, sarf, aruz, kafiye, şiir, aḥbâr ve ensâb diye sıraladığı bu dallara kendisinin nahivde cedel ve nahiv usûlünü ilâve ettiğini belirtir (s. 89). *Nüzhetü'l-elibbâ'*'da bütün bu dallarda meşhur olmuş şahsiyetler zikredilmekle birlikte müellifin kendisinin de mensup olduğu Basra okulu âlimleri hakkında daha çok bilgi verilmiştir.

Eserde âlimlerin isimleri, künyeleri, nisbeleri, haklarındaki önemli haberler, hocaları, mensup oldukları nahiv okulları, öğrencileri, eserleri, vefat yeri ve tarihleri hakkında bilgi yer alır. Bunun yanında nâdiren Basra ve Kûfe nahiv mektepleri arasındaki tartışmalara, âlimlerin devlet adamlarıyla ilişkilerine, onların dinî ve ahlâkî ki-